

Tusculum

2017
SOLIN-10/1

Tusculum
10/1

Solin, 2017.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Špiro Žižić

Urednik

Marko Matijević

Nakladnički savjet

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Josip Dukić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Ivica Žižić

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Suton Graf Zagreb

Za tiskaru

Tihomir Kujundžić

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin i Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

10/1

Solin, 2017.

Sadržaj

- 7 – 17** Dražen Maršić **Studije o isejskoj carskoj skupini (I) - Cirijak iz Ankone, Issa i Providentia Augusta**
- 19 – 28** Andreja Nađander – Nenad Cambi **Ženski kasnoantoninski portret otkriven na trasi plinovoda u Solinu**
- 29 – 38** Ivo Donelli **Konzervatorski radovi na antičkoj mramornoj glavi iz Radićeve ulice**
- 39 – 55** Dino Demicheli – Ana Demicheli **Počasna baza za kip cara Karakale iz Salone – prenamjena, spajanje i novo čitanje**
- 57 – 69** Ivan Matijević **Neobjavljeni natpisi iz Salone (II)**
- 71 – 94** Arsen Duplančić ***Membra disiecta* jednoga salonitanskog mauzoleja**
- 95 – 123** Mirko Jankov **Pjevana štenja u bogoslužnoj praksi župne crkve svetoga Martina biskupa u Vranjicu**
- 125 – 131** Josip Dukić – Bernard Dukić **Dopisivanje don Frane Bulića s rimskim studentom Antom Alfirevićem (1900. – 1902.)**
- 133 – 144** Marinko Mikelić – Nino Švonja **Izvori, bunari i česme u Vranjicu**
- 145 – 160** Blanka Matković **Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946. – 1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente**
- 161** **Naputak suradnicima Tusculuma**

Dino Demicheli – Ana Demicheli

Počasna baza za kip cara Karakale iz Salone – prenamjena, spajanje

i novo čitanje

Dino Demicheli
HR, 10000 Zagreb
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3

Ana Demicheli
HR, 21210 Solin
Matoševa 241

Članak opisuje počasnu bazu s natpisom za kip cara Karakale, nekoć prepiljenu i ugrađenu u treći kat splitskoga zvonika sv. Duje. Od ove su baze u 13. stoljeću izrađeni arhitektonsko-dekorativni elementi zvonika, po jedna konzola i greda vijenca s natpisom. Prilikom restauracije zvonika krajem 19. stoljeća dijelovi baze izvađeni su s ostalim materijalom, a komadi s natpisima objavljeni su kao ulomci dvaju različitih počasnih natpisa. Danas se nalaze na dvjema lokacijama u Splitu (vrt Nadbiskupske palače i Arheološki muzej). Restitucijom i čitanjem cjelovitoga natpisa ustanovljeno je da je počasna baza s natpisom bila postavljena za cara Karakalu i da datira iz 211. ili 212. godine, odnosno s početka njegove vladavine. Možemo pretpostaviti da su je postavili građani Salone kako bi caru odali počast prilikom stupanja na prijestolje. Ovo je drugi natpis iz Salone posvećen Karakali i zasad je jedini potvrđeni salonitanski epigrafski spomenik dinastije Severâ koji je bio izložen na javnome prostoru. Po mišljenju autorâ, Karakalino je ime na ovom natpisu u antici pretrpjelo *damnatio memoriae*. U radu se donose i promišljanja o carskoj epigrafiji u razdoblju dinastije Severâ u Saloni i Dalmaciji te neke zajedničke značajke spomenika koji su završili kao građevinski materijal u Saloni i u Splitu.

Ključne riječi: zvonik sv. Duje, Salona, Split, Karakala, epigrafija, počasna baza, *damnatio memoriae*, spoliji

UDK: 904(497.5 Solin):930.27>"2"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 7. lipnja 2017.

Gradnja romaničkoga zvonika splitske prvostolnice započela je u 13. stoljeću, a najvjerojatnije u prvoj polovini 16. stoljeća izgrađen je poligonalni kat (*loggia*) nad kojim se diže krov u obliku višestране piramide.¹ Pri gradnji zvonika korišten je i antički materijal, uklonjen za vrijeme obnove između 1890. i 1908. godine.² Tom su prilikom antički spoliji i dijelovi srednjovjekovne dekoracije zamijenjeni novima, pa je danas teško predočiti njegov izgled prije restauracije.³ Po količini tih dijelova nekadašnji bi se zvonik s pravom mogao opisati kao »lapidarij s velikim

brojem antičkih i kasnoantičkih stupova, kapitela i natpisa te s jednim reljefom«, kako je to istaknuo Ivo Babić.⁴ Najpoznatija skupina antičkih natpisa nekoć ugrađena u zvonik sv. Duje su tzv. Dolabeline ploče. Radi se o četiri natpisne ploče koje spominju gradnju magistralnih cesta u doba kada je Dalmacijom upravljao rimski namjesnik Publije Kornelije Dolabela (14. – 20. godine).⁵ Ploče su bile prepiljene, preklesane s bočne strane i iskorištene kao dijelovi vijenca zvonika (sl. 1).⁶ Spomenut ćemo i počasni natpis carice Faustine,⁷ kao i reljef s prikazima

1 I. Babić 2007, str. 150-152. O gradnji zvonika opširnije kod L. Jelić 1895, str. 29-95, a za dodatnu literaturu v. D. Kečkemet 1955, str. 92-135; A. Duplančić, 2011, str. 143-172. Prije romaničkoga zvonika najvjerojatnije je postojao i predromanički. O tome više u: A. Duplančić 2011, str. 149 i 163, bilj. 88 s navedenom literaturom.

2 Uklanjanje kamene građe sa zvonika započela je već godine 1886. O tome v. D. Kečkemet 1956, str. 46.

3 Procjenjuje se da je zamijenjeno oko tri četvrtine originalnih dekorativnih ulomaka novim, faksimilskim komadima, koji se izgledom ne podudaraju u potpunosti s originalima (I. Babić 2007, str. 150).

4 I. Babić 2007, str. 145.

5 CIL 3, 3198a, 3198b, 3200, 3201.

6 I. Babić 2007, str. 161.

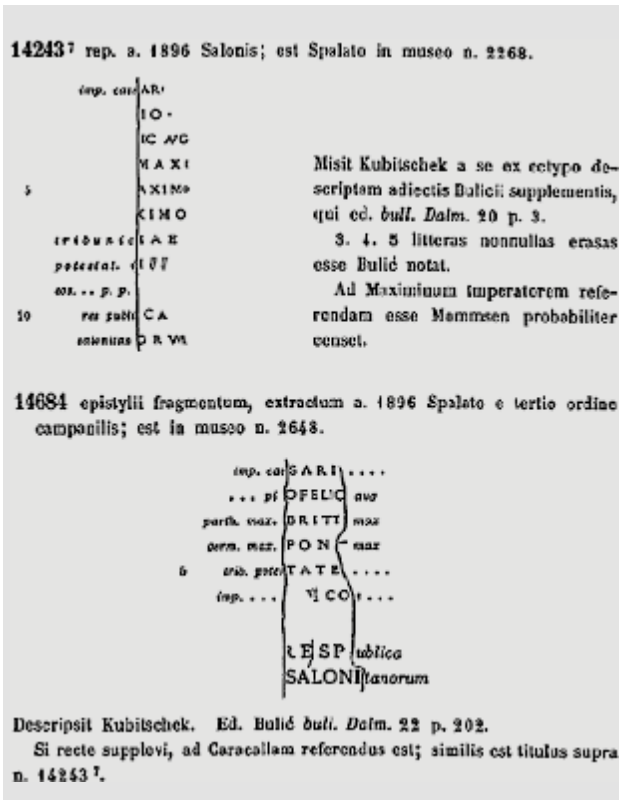
7 J. Jeličić-Radonić 2007, str. 49-61.

Slika 1
Jedna od četiriju tzv. Dolabelinih ploča, izvađenih iz zvonika sv. Duje (snimio T. Seser)

rimskih bogova,⁸ dok su za temu ovoga rada obrađena dva, u srednjem vijeku reljefno ukrašena, komada antičke počasne baze s natpisom.

Oba su dijela s natpisom pronađena prilikom mijenjanja kamena sa zvonika godine 1896. U stručnoj su literaturi kao zasebni natpisi objavljeni u *Bulletinu* 1897. i 1899. godine,⁹ a potom 1902. u trećem svesku glasovite zbirke *Corpus inscriptionum Latinarum* pod brojevima 14243⁷ i 14684 (sl. 2). Bulić je ove natpise u *Bulletinu* zaveo pod salonitanske, ali je u opisu naveo da su pronađeni u trećem katu zvonika sv. Duje. Piređivači CIL-a su, pak, naveli da je prvi natpis iz Salone, dok je za drugi komentirano da je izvađen iz trećega kata zvonika splitske katedrale. Don Frane Bulić je prvo objavio desni ulomak s natpisom, a

Slika 2
Faksimil izdanja CIL-a s prikazom dijelova Karakalina natpisa

u komentaru lijevoga ulomka kaže da ga na prvi pogled podsjeća na natpis izvađen iz zvonika koji je u Arheološkom muzeju u Splitu inventiran pod brojem 2268 (odnosno CIL 3, 14243⁷), ali da to ipak nisu dijelovi istoga spomenika.¹⁰ Na takav je sud bez sumnje utjecao njihov izgled koji skoro ni po čemu, osim izgledu slova, nije odavao da se radi o dijelovima istoga spomenika. Njihova je upotreba bila posve različita, što je utjecalo na konačni izgled: komad s lijevom dijelom natpisa bio iskorišten kao dekorativna konzola (CIL 3, 14684; sl. 3a-d), a onaj s desnim dijelom natpisa za vijenac (CIL 3, 14243⁷; sl. 4a-c). Nakon što su oba komada izvađena iz zvonika, završila su u tadašnjim prostorijama Arheološkoga muzeja u Splitu. Lijevi je dio zajedno s još nekim izvađenim ulomcima godine 2004.

8 I. Babić 2007 str. 161; o reljefu v. M. Sanader 2008, str. 367-377. O reljefu opširno T. Turković – N. Maraković – I. Basić 2014. Jelić spominje još jedan dio istoga reljefa, L. Jelić 1895, str. 90-91.

9 F. Bulić 1897, str. 3; F. Bulić 1899, str. 202.

10 F. Bulić 1899, str. 202: *Pareva a primo aspetto che facesse parte di altro frammento n. 2268 trovato anche immurato nel III. ordine di Campanile del Duomo di Spalato e pubblicato a p. 3 di questo periodico a. 1897. ma non è il caso.*

posudbom Arheološkog muzeja u Splitu prenesen u dvorište Nadbiskupske palače,¹¹ gdje je i danas izložen.

Opis spomenika

Baza je bila prepiljena po okomici na otprilike dva jednako široka dijela, a nakon toga je svaki komad zasebno obrađivan. U izvornom je stanju baza izgledala kao kvadar čije su približne dimenzije bile: vis. 147 cm, šir. 85 cm, deb. 75 cm.¹² Spomenik je pretrpio oštećenja na mjestu gdje je bilo prepiljen. Naime, obje polovice baze, jedna sa svoje prednje gornje, lijeve i desne strane do pola, a druga s čitave prednje lijeve strane, imaju zaobljen brid.

Time je odstranjen srednji dio natpisa čitavom visinom te lijevoj polovici gornja dva retka.

Lijevi je dio (dimenzije: vis: 117 cm, šir. 39 cm, deb. 70 cm) izgledom atraktivniji, a radi se o vrlo maštovitoj pretvorbi polovice počasne are u romaničku dekorativnu konzolu.¹³ Prerada ove polovice baze najviše je zahvatila gornji dio koji je otučen u visini od 30 cm. Pri tome su odstranjeni gornji rub profilacije i prva dva reda slova, dok su na donjem dijelu preinake minimalne (sl. 3d).¹⁴ Gledajući gornju polovicu konzole, uočavaju se i tri sloja dekorativnoga prikaza (sl. 3c). Isklesanom površinom u punom reljefu dominira akantov list. Iza njega su, s bočnih strana,

Slika 3a
Dekorativna konzola napravljena od polovice počasne baze cara Karakale (snimio D. Demicheli)

Slika 3b
Dekorativna konzola napravljena od polovice počasne baze cara Karakale (lijevi bočni pogled, snimio D. Demicheli)

11 Osim u Nadbiskupskoj palači, antički i srednjovjekovni spoliji iz zvonika katedrale danas se nalaze na nekoliko mjesta: manji je dio vraćen na zvonik, dio je u Arheološkome muzeju u Splitu, od kojih su neki ugrađeni u ogradni zid, dio ih je u Muzeju grada Splita, a dobar ih je dio don Frane Bulić dao ugraditi u sklop zgrada, tzv. Tusculum, na Manastirinama u Saloni (I. Babić 2007, str. 147).

12 U izračun debljine baze uključen je i otučeni dio profilacije s natpisne strane spomenika. Debljina otučenog dijela profilacije najbolje se vidi s bočne strane na sl. 3b.

13 Iako se nalazi u vrtu Nadbiskupske palače, ova je konzola ondje na trajnoj posudbi iz Arheološkoga muzeja u Splitu, gdje je inventirana pod brojem A-2648.

14 Konzola je s natpisnim dijelom postavljena ispred stabla ruže koji smeta pri fotografiranju, pa je njezin frontalni pogled dobiven fotogrametrijskom izradom trodimenzionalnoga modela.

Slika 3c
Dekorativna konzola napravljena od polovice počasne baze cara Karakale (desni bočni pogled, snimio D. Demicheli)

prikazi cvjetova u sredini povezanih valjkastim tijelom (pulvin) s utorima. Preko pulvina je položena grana ljljana čiji se cvijet u niskom reljefu naslanja na obrađenu pozadinu natpisne strane. Konzola je u zvoniku natpisnom stranom bila okrenuta prema gore, dok je reljefom akantova lista gledala prema podnožju. Bila je ugrađena u južno pročelje zvonika, iznad krajnjeg desnog luka bifore, a ispod arhitrava s vijencem trećega kata, kako se raspoznaje s fotografije nastale prije restauracije zvonika (sl. 5).¹⁵ Donji je dio baze, odnosno neukrašeni dio konzole, u zidu zvonika bio pričvršćen željeznim klanfama za gornji red kamenja. Isklesavanjem kamena za uglavljivanje klanfi oštećen je dio predzadnjega reda natpisa (sl. 3a),¹⁶ a vide se i ostaci rastaljena olova za njihovo učvršćivanje.

Desna je strana are sačuvana u punoj visini, no ne i u svojoj debljini. Njezine su dimenzije: vis. 147 cm, šir. 40 cm, deb. 23 cm. Sastavljena je od dva komada, a pretpostavljamo da se prelomila u vremenu nakon vađenja iz zvonika, budući da je u *Bulletinu* i CIL-u prikazana kao jedinstven komad. Po čitavoj svojoj lijevoj bočnoj strani ima stepenasto isklesan i blago zaobljeni ukras s dvama žljebovima (sl.

Slika 3d
Natpis na dekorativnoj konzoli napravljenj od polovice počasne baze cara Karakale (3D model)

4b). Na desnoj bočnoj strani s lijeve, gornje i donje strane vidljiv je ostatak originalne antičke profilacije koja nije otlesana (sl. 4c). Radi se o dvostrukoj profilaciji koja je omeđivala kvadratno polje po kojem su vidljivi tragovi obrade nazubljenim dlijetom, baš kao i kod lijevog dijela are, kojemu je profilacija otučena. Širina sačuvane profilacije (gornja 13 cm, donja 14 cm, bočna 15 cm) poklapa se s dimenzijama otučenih profilacija lijevoga ulomka. U zvoniku je ova greda bila horizontalno položena, no ne znamo njezinu točnu poziciju. Ovaj je dio trostruko tanji od lijeve polovice are pa postoji mogućnost da je i ostatak baze negdje sekundano iskorišten. U vrtu Nadbiskupske palače nalazi se još jedna konzola sličnog izgleda i dimenzija kao

¹⁵ Fotografiju nam je ustupio Arsen Duplančić, voditelj knjižnice Arheološkoga muzeja u Splitu, kojem se ovim putem srdačno zahvaljujemo. Smještaj ove i druge konzole, koja se opisuje nešto kasnije, vidljiv je i na nacrtima A. Hausera nastalima prije rastavljanja zvonika. Nacrte donosi D. Kečkemet (1956).

¹⁶ Tri su udubljenja u kamenu od kojih se jedno nalazi na dijelu nekadašnje lijeve profilacije, dok su dva na dijelu natpisnoga polja. U dvjema manjim rupama vidljivi su ostaci željeza i olova, dok je veća kvadratična rupa bez ostataka metala. Njezine su dimenzije: vis. 11 cm, šir. 4,5 cm, dub. 8 cm.

Slika 4a
Ulomak vijenca napravljen od dijela počasne baze cara Karakale (frontalni pogled, snimio D. Demicheli)

Slika 4b
Ulomak vijenca napravljen od dijela počasne baze cara Karakale (lijevi bočni pogled, snimio D. Demicheli)

Slika 4c
Ulomak vijenca napravljen od dijela počasne baze cara Karakale (desni bočni pogled, snimio D. Demicheli)

i prva (sl. 6a-b). Napravljena je u isto vrijeme,¹⁷ te visinom i širinom, no ne i debljinom, skoro u potpunosti odgovara prvoj konzoli.¹⁸ U prvom planu prikazuje akantov list, a nad njim položenu ovnujsku glavu (sl. 6b). S lijeve bočne strane od sredine nadalje konzola je oštećena, zajedno s dijelom lista s prednje strane. Sa stražnje nalaze se iste rupe za klanfe kao i kod prve konzole. Primjećuje se da je površina kamena ove konzole nešto manje rupičasta u odnosu na dva dijela s natpisom. Dekorativni dio obiju konzola koji je izlazio iz zida zvonika počinje na sličnoj visini, jednoj na 58 cm, drugoj na 60 cm od dna.

Ipak, nema elemenata po kojima bismo mogli pretpostaviti da je i konzola s ovnujskom glavom izrađena od nekog antičkog spomenika.

Analiza natpisa

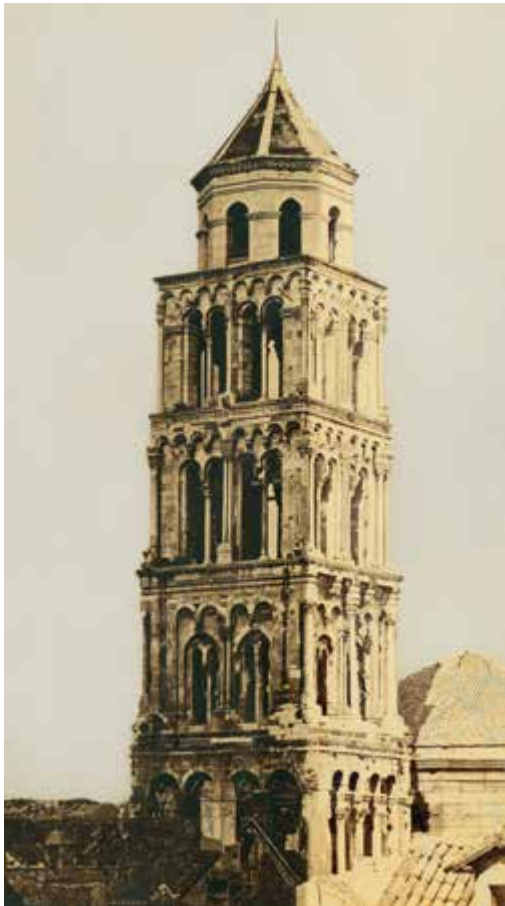
Kako je spomenuto, prvo je bio objavljen desni dio are godine 1897. kod Bulića, s tim da je on natpis restituirao na način da ga pripisuje Dioklecijanu.¹⁹ Domaszewski se u komentaru uz CIL 3, 14243⁷ nije opredijelio za atribuciju ovoga natpisa nekom od careva, ali prenosi Mommsenovo mišljenje da se vjerojatno radi o caru Maksiminu.²⁰

17 Konzolu detaljnije opisuje D. Kečkemet 1955, str. 126-127.

18 Njezine su dimenzije: vis. 118 cm, šir. 37 cm, deb. 59 cm. Iako dimenzijama prikladna, simetrija bočne profilacije konzole s natpisom odvrća nas od mogućnosti da bi mogla biti dio istog spomenika.

19 F. Bulić 1897, str. 4.

20 *Ad Maximinum imperatorem referendum esse Mommsen probabiliter censet*, komentar uz CIL 3, 14243⁷.

Slika 5
Fotografija zvonika sv. Duje prije restauracije
(snimio M. Manenizza)

Lijevi je dio are Bulić objavio godine 1899., a po počasnom naslovu *Britannicus* u kombinaciji s naslovom *Felix*, pomišljao je da u obzir dolaze carevi Komod i Karakala.²¹ U trećem svesku CIL-a ovaj je natpis tiskan pod brojem 14684, a Kubitschek je pokušao nadopuniti nedostajuće redove. Nije ni sam bio siguran u točnu restituciju, ali je napisao »ako sam pravilno nadopunio (retke), (natpis) se treba odnositi na Karakalu.«²² Ne samo da je bio u pravu, nego je i on primijetio da je ovom natpisu »sličan natpis koji je prethodno naveden pod brojem 142437«,²³ a što je

ustvari njegova desna polovica. U CIL-u je uz desni dio natpisa navedeno da je pronađen u Saloni, a ne u Splitu, što je dodatno otežalo združivanje ovih dvaju ulomaka. Autopsijom spomenika utvrđeno je da se određeni dijelovi natpisa ne poklapaju s dosadašnjim objavama, a to je vjerojatno posljedica lošega (papirnoga) otiska pojedinih slova natpisa, ali i Bulićeve prosudbe čitanja slova.²⁴ Budući da ih je promatrao kao zasebne natpise, on je mislio da su i jedan i drugi komad sačuvani od prvoga retka natpisa. Osim toga, i Bulić i Kubitschek su mislili da je lijeva polovica ustvari srednji dio carskoga natpisa kojem nedostaje dio teksta i slijeva i zdesna. Tako su romanička prenamjena dijelova ove baze i niz kasnijih okolnosti doveli do pomutnje u čitanju natpisa, a nakon Bulića i CIL-a ni jedna polovica natpisa nije bila predmetom dubljega epigrafskog proučavanja. Tek je nekoliko puta spomenuto da se na gornjem dijelu romaničke konzole nalazi antički natpis.²⁵

Spojena oba ulomka (sl. 7) daju natpis od deset redaka sa sljedećim slovima:

[-----]SARI
[-----]IO
ANT[-----]IO AVG
FELIC[-----]MAXI
5 BRITT[-----]AXIMO
PONT[-----]XIMO
PATR[-----]IAE
CO[-----]II
RES PV[-----]CA
10 SALONI[-----]JORM

Tekst u restituciji glasi:

[*Imp(eratori) Cae]sari / [M(arco) Aure]lio / Ant[onino P]io
Aug(usto) / Felic[i Part(hico)] maxi(mo) / Brit[t]{an(nico) m]-
aximo / pont[if(ici) ma]ximo / patr[i patr]iae / co[(n)s(uli) I]II
/ Res pu[bli]ca / Saloni[an]orum*

Prijevod: *Imperatoru cezaru Marku Aureliju Antoninu, po-
božnome Augustu, sretnome, Partskome najvećem, Britan-
skome najvećem, vrhovnom svećeniku, ocu domovine, kon-
zulu po treći put, gradska zajednica Salonitanaca (postavlja).*

21 F. Bulić 1899, str. 202.

22 *Si recte supplevi, ad Caracallam referendus est*, komentar uz CIL 3, 14684.

23 *Similis est titulus supra n. 142437*.

24 U CIL 3, 14684 u prvome retku (stvarni treći redak natpisa) piše SARI umjesto ANT; u drugom retku (stvarni četvrti redak) piše slovo O prije riječi FELIC, no tog slova u stvarnosti nema; u petom retku (stvarni sedmi redak), piše TATE umjesto PATR; u osmom retku desne polovice spomenika stoji rimski broj I, dok se danas vide dvije okomite haste (II). Kako je gornji dio natpisa blago otučen, ostatci slova su plići te ni otisak natpisa nije mogao biti kvalitetan.

25 D. Kečkemet 1955, str. 126-127; I. Babić 2007, str. 162; I. Babić 2009, str. 192-193.

Slika 6a
Druga romanička konzola (snimila A. Demicheli)

Slika 6b
Ovnujska glava s druge romaničke konzole (snimila A. Demicheli)

Držeći se predložene restitucije, smatramo da bi se natpis na bazi izgledom trebao podudarati s priloženom rekonstrukcijom (sl. 8). Slova su lijepo i pravilno klesana, neka su krajnja slova manja od ostalih (u prvom i četvrtom retku slovo I, te u petom slovo O).²⁶ Ligature su vidljive u trećem retku kod slova A i V te u zadnjem retku kod slova V i M. Počasni je naziv cara uklesan s dva slova T u riječi *Britt[an(nico)]*, što je nastalo greškom klesara.²⁷ Slova gornjih redova natpisa slabije su vidljiva te pretpostavljamo *damnatio memoriae*, o kojoj je više riječi u kasnijem tekstu.

Počasna je baza postavljena u čast cara Karakale, premda se ovaj njegov poznati nadimak nikad ne spominje na natpisu. Puna njegova carska nomenklatura glasi *Imperator Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus*, a ovdje je naveden bez imena *Severus*. On je bio sin cara Septimija Severa (*L. Septimius Severus*, car od 193. do 211.) i Julije Domne (*Iulia Domna*), a rođen je kao Lucije Septimije Basijan (*L. Septimius Bassianus*). Svoje je ime najvjerojatnije 195. ili 196. godine zamijenio imenom *Marcus Aurelius Antoninus*.²⁸ Ova je promjena imena uslijedila na nagovor njegova oca Septimija Severa, navodno jer je Septimije želio prijeći u slavnu carsku dinastiju Marka Aurelija.²⁹

26 Veličina slova: prvi red 8,5 cm (zadnje slovo 4,5 cm); drugi red 7 cm; treći red 6 cm; četvrti red 5 cm (zadnje slovo 3,8 cm); peti red 4,5 cm (zadnje slovo 1,7 cm); šesti, sedmi i osmi red 4,5 cm; deveti red 7,5 cm; deseti red 6 cm.

27 Pregledom epigrafske mrežne baze Clauss-Slaby ustanovljeno je da postoji razmjerno dosta natpisa na kojima je pridjev *Britannicus* uklesan na ovaj način. Klesarska pogreška pri kojoj je duplicirano slovo T umjesto N u istoj ovoj riječi potvrđena je i na natpisima u čast Karakale u Dakiji, npr. CIL 3, 796 (Irshava/Ilova), dok se na natpisu iz Karnunta (*Carnuntum*) u Gornjoj Panoniji (CIL 3, 4452), javlja pokraćeni oblik *Britt(annico)*.

28 D. Kienast 1990, str.162.

29 SHA, v. *Severi*, 10.5

Slika 7
Virtualni međusobni odnos dvaju dijelova počasne baze
(lijevo CIL 3, 14684, desno CIL 3, 14243⁷)

Kognomen *Caracalla* je, po Dionu Kasiju i Aureliju Viktoru, dobio po nazivu za jednu vrstu galske mantije.³⁰ Na prijestolje je zajedno s bratom Getom (*P. Septimius Geta*) došao nakon smrti njihova oca Septimija Severa u februaru 211. godine, a vladao je do aprila 217. godine. Karakala i Geta nisu dugo nakon Septimijeve smrti ostali zajedno na prijestolju. Njihove međusobne razmirice rezultirale su time da je Karakala već u decembru 211. godine Getu dao ubiti. Radi svojih radikalnih postupaka i rastrošna načina življenja Karakala nije uživao potporu senata, no uza se je imao veliku naklonost vojske, pogotovo legionara kojima je povećao plaću. U svojoj je relativno kratkoj vladavini

30 Dio. Cass. LXXVIII.3, 3; Aurel. Vict. 21.1.

31 Opis Karakaline smrti daju pisci Kasije Dion (79, 5) i Herodijan (4,13.1-5).

32 D. Kienast 1990, str. 163.

Slika 8
Pretpostavljeni izgled originalnog teksta natpisa na počasnoj bazi

napravio velike reforme, što je imalo odraza na novčarski sustav, vojsku i pravni sustav. Najvažnija Karakalina odluka za stanovništvo u Carstvu izdavanje je *constitutio Antoniniana* godine 212., a njom je bilo dodijeljeno rimsko građansko pravo svim peregrinima, odnosno slobodnim bespravnim stanovnicima Carstva. Građanskim pravom peregrini su dobili i gentilicij *Aurelius*, što se itakako primjećuje na natpisima te je ovo ime zbog toga najučestaliji gentilicij u Carstvu. Karakala je ubijen u aprilu 217. na putu iz Edese u Karu, po nalogu prefekta pretorija Makrina koji je nakon Karakale postao carem.³¹

S podacima koje pruža ovaj natpis datacija spomenika ne predstavlja osobit problem. Karakala je naveden kao car pa je donja granica 4. februar 211., kada je stupio na prijestolje. Od službenih titula koje pomažu pri užoj dataciji spomenika navedeni su treći konzulat, koji je obnašao od početka 208. do početka 209. godine, i samo dva *cognomina ex virtute*. Za gornju granicu nastajanja natpisa može se uzeti kraj godine 212., kada je Karakala određen za konzula po četvrti put.³² Navedene granice datiranja dodatno potkrjepljuju dva spomenuta *cognomina ex virtute*:

u četvrtom retku ostatak naslova *Parthicus maximus* te *Britannicus maximus* u petom retku. Naslov *Parthicus maximus* dobio je godine 199. kada se sa svojim ocem borio protiv Parta na Istoku, a naslov *Britannicus maximus* nosio je nakon ratova u Britaniji od kraja 209. ili od početka 210. godine.³³ Nisu navedena počasna *cognomina ex virtute*, *Germanicus*, *Arabicus* i *Adiabenicus* koja je Karakala dobio u idućim godinama svoje vladavine, odnosno 213. i 214. Titulu *Pius* dobio je pred kraj 198., a naslov *Pius Felix* nosi od 200. godine.³⁴ To što titule *Pius* i *Felix* na natpisu nisu jedna uz drugu nije neobično, budući da je više natpisa po Carstvu dokumentirano upravo s poretom carskoga imena kakav je ovdje naveden: *Imperator Caesar M. Aurelius Antoninus Pius Augustus Felix*.³⁵

Sve u svemu, natpis se može datirati od februara 211. do decembra 212., s tim da vjerujemo da se radi o počasnoj bazi za statu u koja je postavljena radi njegova stupanja na prijestolje, te bismo ovaj natpis bili skloniji datirati u godinu 211.

Carska epigrafija dinastije Severâ u Dalmaciji i *damnatio memoriae*

U Dalmaciji ima tridesetak natpisa vezanih za carski kult dinastije Severâ koja je trajala od 193. do 235. godine. Natpisi su pronađeni u čitavoj Dalmaciji, a dobro su potvrđeni

u unutrašnjosti, posebice oko rudarskih područja.³⁶ Od ovih, samo je šest natpisa koji se izravno odnose na Karakalu, a još ih je nekoliko nastalih u vrijeme njegova vladanja. U dalmatinskom je priobalju, osim natpisa kojim se bavi ovaj rad, potvrđen još jedan u Saloni³⁷ i jedan u Nedinu.³⁸ U dubljoj unutrašnjosti Dalmacije potvrđena su dva počasna natpisa u Skelanima,³⁹ a jedan žrtvenik posvećen Majci Zemlji (*Terra Mater*) u rudarskome mjestu Ljubija postavljen je i za zdravlje cara Karakale.⁴⁰ Na još četirima se spomenicima Karakala navodi zajedno s nekim od članova svoje obitelji.⁴¹ Zatim je tu zavjetni natpis s Brača koji spominje Karakalinu i Getinu majku Juliju Domnu, nazvanu *mater augustorum et castrorum*,⁴² no kako se radi o necjelovitu natpisu, pretpostavljamo da su u prvom dijelu natpisa bili spomenuti i ostali članovi severске obitelji. Tri su potvrde posveta obitelji Severâ u Dalmaciji pronađene u Arbi, i to posvetne baze posvećene Juliji Domni, Septimiju Severu i Karakali te Aleksandru Severu.⁴³ U Arbi su pronađeni i počasni natpisi drugih careva iz različitih vremenskih perioda (Augusta, Marka Aurelija i Trebonijana Gala),⁴⁴ što ukazuje na kontinuitet štovanja carskoga kulta u tom otočnom gradu. Većina je ovih počasnih spomenika postavljena odlukom gradskoga vijeća (*decreto decurionum*).

Među salonitanskim carskim natpisima samo dva spominju dinastiju Severâ i oba su posvećena Karakali.⁴⁵ Osim

33 J.-M. Lassère 2005, str. 1015.

34 D. Kienast 1990, str. 164.

35 Nabrojani su u A. Mastino 1981, str. 94: CIL 3, 4622, 4623, 4624; 4638, 4654; 13805; 15203; CIL 6, 1062; CIL 8, 1798; 15669; 15857; CIL 9, 5994; CIL 14, 4387; AE 1944, 51; AE 1958, 230.

36 I. Bojanovski 1972, str. 37-51.

37 CIL 3, 8705 (Solin/Salona). Natpis je donesen nešto kasnije u tekstu.

38 CIL 3, 2862 (Nadin/Nedinum), *Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aurelio Antonino Aug(usto) / Imp(eratoris) Caes(aris) L(uci) Septimi Severi / Pii Pertinacis Aug(usti) Arabici / Adiabenicis Parthici Maximi fil(io) / d(e)creto d(ecurionum)*.

39 CIL 3, 12727 (Skelani/Municipium Malvesatium), *Imp(eratori) Caes(ari) / M(arco) Aur(elio) Se(vero) Anto(nino) Pio Aug(usto) / divi Severi f(ilio) / Arabico Adiab(encio) / Part(hico) Brit(t)annico / maximo p(atrici) p(atriciae) / trib(unicia) pot(estate) / co(n)s(uli) IIII / d(e)creto d(ecurionum)*. Drugi natpis (C. Patsch 1893, str. 139), *Imp(eratori) Caes(ari) / M(arco) Aur(elio) Se(vero) Anto(nino) Pio Aug(usto) / divi Severi f(ilio) / Arabico Adiab(enico) Part(h)ico / maximo p(atrici) p(atriciae) / trib(unicia) pot(estate) / co(n)s(uli) IIII / d(edicavit) m(unicipium?)*.

40 ILug 778 (Ljubija), *Terrae Mat(ri) / sacrum / pro salute / Imp(eratoris) Caes(aris) Ma(rci) / Aur(eli) [[Antonii]] / [[nii]] Aug(usti) Iul(ius) [-] / proc(urator) per lanu[ar]um et Bas[-] / vil[-]*. Natpis se datira u doba Karakaline vladavine, od 211. do 217. godine.

41 CIL 3, 1780 (Vid/Narona), *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro salute Imp(eratorum) Seve(r)ii / et Antonini Aug(ustorum) / [[et] Getae n[ob]ilissimii] C[aes]aris et]] Iul(iae) Augustae matr(is) / Aug(ustorum) et castrorum / G(aius) Staius Tacitanus / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XIII G(eminae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / Pompeiano et Avito / co(n)s(ulibus)*. Natpis se datira u 209. god; CIL 3, 3120 (Rab/Arba), *Imp(eratori) Caes(ar) / L(uci) Septim(i) Sever(i) / Pii Pertina[c]is Aug(usti) f(ilio) / M(arco) Aurelio Anto(nino) Aug(usto) Part(h)ico*[-] Natpis se datira od 197. do 211. godine; ILug 157 (Ljubija), *Terrae Mat(ri) sac(rum) / [p]ro salute ddd(ominorum) nnn(ostrorum) l(m)peratoris L(uci) Sep(timi) Severi P[er]r(tinacis) / Aug(usti) Arab(ici) Arab(enici) Par(thici) [et] / M(arci) Aur(eli) Antonini Aug(usti) / [[et] P(ubli) Sept(im)i) Getae Caes(aris) et]] / Iuliae Aug(ustae) m(atris) c(astrorum) et Aug(ustorum) / Titi(us) Verecundus proc(urator) / Aug(ustorum) nn(ostrorum) et Callimor(h)u(s) M[-] / villicus fer(rariarum) [X] Ka]](endas) Maia[s] / Pompeiano et [Av]i[ti]to co(n)s(ulibus)*. Natpis se datira u 209. godinu. Spomenut ćemo i neobjavljeni natpis koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru, a koji je datiran u 208. godinu konzulatom Karakale i Gete.

42 CIL 3, 10109 (Brač/Brattia).

43 Juliji Domni CIL 3, 3119, *Iuliae / Dom(i)nae Aug(ustae) / mat(ri) cas(trorum) / d(e)creto d(ecurionum)*; Septimiju Severu i Karakali CIL 3, 3120, *Imp(eratori) Caes(ar) / L(uci) Septim(i) Sever(i) / Pii Pertina[c]is Aug(usti) f(ilio) / M(arco) Aurelio Anto(nino) Aug(usto) Part(h)ico*; Aleksandru Severu CIL 3, 3121, *Imp(eratori) Caes(ar) / M(arco) Aurelio Seve[ro] Alexandro]] / Aug(usto) / divi Magni Antonini fil(io) / divi Severi nep(oti) pont(ifici) / maximo trib(unicia) potest(ate) / co(n)s(uli) III p(atrici) p(atriciae) / d(e)creto d(ecurionum)*.

44 August, CIL 3, 3117; Marko Aurelije, CIL 3, 3118; Trebonijan Gal, CIL 3, 3122; nepoznati car, CIL 3, 3123.

45 Postoje još dva natpisa, ali ne carska, koji spominju cara Septimija Severa, od kojih je jedan nadgrobni (ILug 2080), a drugi je podignut u čast namjesnika Dalmacije koji je sudjelovao u ratnim ekspedicijama sa Septimijem Severom i Karakalom. Ovaj je natpis spomenut i kasnije u tekstu, a o njemu više v. I. Matijević 2016, str. 69-82.

Slika 9
Manja počasna ara posvećena caru Karakali iz Salone,
CIL 3, 8707 (snimio T. Seser)

ovdje opisane počasne baze za kip, drugi je spomenik po svojim dimenzijama nalik na malenu aru, koja je možda stajala u nekom privatnom prostoru (sl. 9).⁴⁶ Natpis na ari spominje samo Karakalu te nema podataka o dedikantu, a po naslovu *magnus* spomenik se može datirati od 213. do 217. godine.⁴⁷ Tekst natpisa glasi:

Imp(eratori) Cae[s(ari)] / Ma(rco!) Aure[[io]] / Severo / Antonino / Pio Felici / Aug(usto) p(atr) p(atr)iae Mag(n)o.

Salona je bila metropola provincije Dalmacije u kojoj je carski kult morao biti na najvišoj razini pa, usprkos do sada relativno malom broju carskih napisa ondje pronađenih, nema sumnje da su na trgovima i u carskom svetištu počasni natpisi s kipovima bili podignuti većini pripadnika carskih obitelji. U toj kolekciji možemo očekivati i one posvećene pripadnicima obitelji Severâ. Na to bi mogli upućivati salonitanski portreti atribuirani Publiji Fulviji Plautili (*Publia Fulvia Plautilla*), Karakalinoj supruzi.⁴⁸ Ako je to uistinu Plautila, njezin je kip morao biti postavljen dok je na prijestolju bio Septimije Sever. Naime, Karakala je godine 211. dao ubiti svoju, tada već bivšu, suprugu Plautilu, nakon čega je za nju uslijedila *damnatio memoriae*.⁴⁹ Može se pretpostaviti da su se u svrhe carskoga kulta i priznavanja legitimiteta severske dinastije u prvom desetljeću 3. stoljeća u Saloni, osim Plautilina kipa, ondje morali nalaziti i kipovi Septimija Severa, Julije Domne, Karakale i Gete, ako ne i još kojega pripadnika ove obitelji. Kao dokaz privatnoga štovanja cara spomenut ćemo kameju koja prikazuje Karakalu (sl. 10). Kameja najvjerojatnije potječe iz Salone⁵⁰ te je, uz prikaz na jednom prstenu,⁵¹ rijedak nalaz Karakalina lika na ovome području.⁵²

Kako je Karakalina baza naknadno prerađena, moglo bi se zaključiti da su plitkoća slova i istrošenost površine posljedica romaničke preinake spomenika. Ipak, prije pomišljamo na antički pokušaj *damnatio memoriae* koja je uslijedila na nekim Karakalinim spomenicima u Carstvu. Tome u prilog ide i činjenica da je otklesavanje slova najbolje vidljivo kod službenoga imena cara, dok takvi tragovi nisu vidljivi u donjim redovima. Nakon Karakaline smrti nije postojala službena *damnatio memoriae* njegova imena i lika, ali se ona ponegdje na natpisima u Carstvu ipak ustanovila.⁵³ Attilio Mastino pripisao je tu rijetku pojavu kasnijoj ponovnoj upotrebi natpisa s njegovim imenom ili slučajnom pogreškom.⁵⁴

46 CIL 3, 8705 (Solin/Salona). Spomenik je u Arheološkome muzeju u Splitu inventiran pod brojem A 67. Fotografiju je napravio Tonči Seser, a kustosu Epigrafičke zbirke Mariju Radaljcju zahvaljujemo na ustupanju za objavu.

47 D. Kienast 1990, str. 164.

48 U literaturi se češće prikazuje i spominje tzv. Salonitanka, a drugi je portret, koji se i s nešto većom sigurnošću može pripisati Plautili, također iz Salone. O tome v. N. Cambi 2005, str. 117-118.

49 O Plautilinoj sudbini v. Zs. Mráv 2007, str. 79-89; M. Buzov 2008, str. 474-488. O njezinim titulama v. D. Kienast 1990, str. 165.

50 F. Bulić 1905, str. 67, tab. 1, sl. 5. Ova se kameja čuvala u splitskoj obitelji Capogrosso-Kavanjin, a danas se ne zna gdje je. Spominju je još i N. Cambi (1991, str. 107) i A. Duplančić (2015, str. 288, bilj. 27). Na skeniranom negativu ove kameje koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu zahvaljujemo Arsenu Duplančiću.

51 N. Cambi 1991, str. 106-107, kat. br. 94, sl. 90. Prsten najvjerojatnije prikazuje Karakalu i Getu kao dječake.

52 Prikazi Karakalina lika na novcu izuzeti su, budući da se radi o masovnoj serijskoj proizvodnji koja nema odlike štovanja cara na individualnoj ili kolektivnoj razini nego samo na propagandnoj.

53 D. Kienast 1990, str. 163; E. Varner 2004, str. 184.

54 A. Mastino 1981, str. 77-78, bilj. 402 s popisom natpisa.

Slika 10
Kameja s prikazom cara Karakale, najvjerojatnije iz Salone
(fotoarhiv AMS)

U Dalmaciji su, kako se čini, dva spomenika na kojima se može primijetiti brisanje Karakalina imena.⁵⁵ Uništavanje likovnih prikaza pokojnih careva i brisanje njihovih imena s natpisa u svrhu kolektivnoga zaborava nije bilo neobično, pogotovo u 3. stoljeću. Kako je spomenuto, Karakala je dao ubiti prvo bivšu suprugu Plautilu, potom i brata Getu, a njihova su imena i likovi trebali biti uklonjena sa svih javnih spomenika u Carstvu. Da je tome tako bilo i u Dalmaciji, svjedoče i natpisi na kojima se vidi otučeni dio tamo gdje je bilo Getino ime.⁵⁶ Za Plautilu zasad nema epigrafskih dokaza u Dalmaciji, ali u susjednoj provinciji Gornjoj Panoniji sačuvane su dvije počasne baze podignute za Plautilu na kojima se vidi *damnatio memoriae* njezina imena.⁵⁷ Uništavanje uspomene i na careve druge polovine ove dinastije se nastavilo, o čemu u Dalmaciji svjedoče natpisi posvećeni caru Aleksandru Severu (222. – 235.).⁵⁸ Epigrafskih dokaza o caru Elagabalu (218. – 222.), rođaku Aleksandra Severa, u Dalmaciji zasad nema, no zbog službene *damnatio memoriae* nakon njegove

smrti⁵⁹ ne sumnjamo da mu je većina spomenika i tu doživjela jednaku sudbinu. Ime cara Makrina, koji je od 217. do 218. godine vladao između ova dva dijela severske dinastije, također je nakon njegove smrti uklanjano s javnih spomenika. On je u dijelu svoje vladavine za cezara postavio svoga desetogodišnjeg sina Dijadumenijana kojega je sustigla ista sudbina kao oca. O tome u Dalmaciji svjedoči natpis postavljen u čast Dijadumenijanu pronađen u Čitluku.⁶⁰ Uništavanje imena ne samo Aleksandra Severa, nego i drugih pripadnika dinastije Severa, moglo bi se možda pripisati nastojanjima cara Maksimina Tračanina (235. – 238.) koji je pokušao provesti osudu uspomene nad svim članovima severske obitelji.⁶¹

Ovdje ćemo spomenuti nedavno detaljno raspravljeno⁶² natpis podignut u čast Gaja Julija Avita Aleksijana (*C. Iulius Avitus Alexianus*), namjesnika Dalmacije u doba Karakale, odnosno 214. i 215. godine.⁶³ On je kao namjesnik imao obvezu propagirati carski kult, ali budući da je bio u srodstvu s dinastijom Severâ, mora da je i pomnije bio posvećen zaduženjima vezanima uz štovanje i širenje carskoga kulta. Naime, bio je muž Julije Meze, sestre Julije Domne, supruge Septimija Severa te Karakaline i Getine majke. Nadalje, bio je djed dvama budućim severskim carevima, Elagabalu i Aleksandru Severu. Čak je i njegovo ime na natpisu doživjelo *damnatio memoriae*.

Najvažniji epigrafski spoliji u Saloni i Splitu

U zvoniku splitske katedrale bili su uzidani spomenici koji se uglavnom mogu pripisati kategoriji javnih počasnih natpisa.⁶⁴ Svi oni nađeni su u trećem katu zvonika pa je moguće da su za potrebe njegove izgradnje graditelji zvonika posegnuli za kamenom građom iz Salone, a za niže katove kamenjem koje je bilo dostupno u Splitu, prvenstveno među ostacima Dioklecijanove palače.⁶⁵ Može se pretpostaviti i da je dio građevinskoga materijala pripadao predromaničkom zvoniku koji je, po svemu sudeći, prethodio ovome.⁶⁶

55 Uz ovaj iz Salone (CIL 3 14243⁷+14684), još je jedan u Ljubiji (ILluc 778), koji je također spomenut u tekstu.

56 CIL 3, 1780 (*Vid/Narona*); CIL 3, 10109 (*Brač/Brattia*); ILluc 157 (Ljubija). Ovima treba pridružiti i već spomenuti neobjavljeni natpis iz Zadra (v. bilj. 41).

57 CIL 3, 3968=10850 (*Sisak/Siscia*); AE 2007, 1144 (*Daruvar/Aquae Balissae*). O ovim natpisima v. Zs. Mráv 2007, str. 79-89.

58 CIL 3, 3121 (*Rab/Arba*); CIL 3, 8359, 8360 (*Gradina/Domavia*); 12683 (*Duklja/Doclea*); ILluc 158, 780 (Ljubija).

59 D. Kienast 1990, str. 172.

60 ILluc 737 (*Čitluk/Aequum*). Natpis spominje Dijadumenijana kao Makrinova sina, ali je nad imenima obojice izvršena *damnatio memoriae*. U Ekvu je prema ovome morao postojati i natpis postavljen u čast samog Makrina.

61 H. Halfmann 1982, str. 225; I. Matijević 2016, str. 77.

62 I. Matijević 2016, str. 69-82.

63 ILluc 2076 (*Salona*).

64 Izuzetak čini nadgrobni natpis CIL 3, 14261¹.

65 Mnogi zidovi Dioklecijanove palače bili su razgrađeni, što je posebno bilo vidljivo tijekom istraživanja u jugoistočnom dijelu palače. O tome J. Marasović et al. 1972, str. 28, 36.

66 Vidi bilj. br. 1.

Monumentalni su spomenici pogodni za kasniju obradu i izradu arhitektonsko-dekorativnih vrsta građevinskoga materijala. Vidi se to na primjerima Dolabelinih ploča i natpisa carice Faustine, razrezanima i pretvorenima u dio vijenca koji je razdvajao katove zvonika,⁶⁷ te počasnoj bazi cara Karakale pretvorenoj u konzolu i gredu vijenca. Nije takva upotreba rezervirana samo za razdoblje nakon antike. Nadgrobne are i počasne baze bile su vrlo popularne među graditeljima još u razdoblju antike, a u Saloni najbolji primjer pružaju bedemi u koje su se ugrađivale ne samo are nego i stele te dijelovi arhitekture. Spomenut ćemo samo nekoliko pronalazaka natpisa iz Salone koji su kao spoliji bili iskorišteni već u antičko doba. Nadgrobna ara Pomponije Vere, najmonumentalniji dosad pronađen nadgrobni spomenik u Saloni, bila je razlomljena u 11 komada, a potom ugrađena u bedeme.⁶⁸ U novije je doba iz kule kod tzv. *Porta Andetria* izvađena velika nadgrobna ara Tita Flavija Lucilija,⁶⁹ čovjeka impresivne vojničke karijere, te još jedna ara osobe koja je, po svoj prilici još u antici, doživjela temeljitu *damnatio memoriae*. Sličnu je, građevinarsku, sudbinu imao i jedinstveni nalaz baze kipa za caricu Aureliju Prisku, suprugu cara Dioklecijana, koja je već u kasnoj antici bila prepiljena i ugrađena u lijevu stranu odvodnoga kanala u istočnome dijelu grada Salone.⁷⁰ Zamjetno je da su spoliji u bedemima antičke Salone prvenstveno epigrafski spomenici, pa se može zamisliti da se za njihovu i gradnju drugih građevina kamen dovlačio s nekropola i javnih prostora kao što su trgovi ili hramovi. Sasvim je logično pretpostaviti da su u razdoblju kršćanstva počasne baze nekadašnjim carevima, caricama te zaslužnim građanima, koje su nekoć stajale na gradskim trgovima u Saloni, u zamahu vjerske i svjetonazorske purifikacije javnih prostora sekundarno iskorištene pri gradnji ili reparaciji bedema. Ne bi stoga bilo nimalo

neobično da su i počasne baze Faustini i Karakali, kao i Dolabeline ploče, u splitski zvonik dospjele iz razgrađenih bedema. Gledajući iz današnje perspektive jasno je da je nova namjena, pa makar tada birani kao pogodan građevinski materijal, zapravo produljila život ovih spomenika.

Praksa recikliranja antičkih spomenika u građevinske svrhe zapažena je i na mnogim solinskim i splitskim srednjovjekovnim i novovjekovnim građevinama. U Solinu je, uz pučku arhitekturu u kojoj su se koristili brojni antički natpisi, jedan od najboljih primjera lokalitet Šuplja crkva, gdje su pronađeni deseci epigrafskih spolija uzidani u rano kršćansku, a potom i u srednjovjekovnu baziliku. U Splitu je još i danas vidljiv počasni natpis caru Probu na uglu kuće na vrhu Bosanske ulice⁷¹ te drugi natpisni spoliji,⁷² uglavnom na fasadama građevina unutar Palače ili u starijim kvartovima kao npr. Dobri,⁷³ Lučac⁷⁴ ili Veli varoš.⁷⁵ Za mnoge se epigrafske spomenike zna da su bili pronađeni u splitskim građevinama kojih danas više nema, kao npr. u crkvi sv. Klare, crkvi sv. Arnira ili kući Katić (Krstulović).⁷⁶ Neki antički sarkofazi koji su pronađeni na području Splita imali su zanimljivu, ponekad i uistinu neobičnu ponovnu upotrebu te su služili kao npr. kamenice za ulje, korita za vodu, pa čak i kao kade u sumpornom kupalištu.⁷⁷ U neke su se antičke sarkofage dali pokapati i splitski kanonici u 15. i 16. stoljeću.⁷⁸

Ne znamo koliko je natpisa svjesno otučeno prilikom gradnje zvonika sv. Duje, te zašto je zvonik prije restauracije na nekoliko mjesta imao istaknute tragove pretkršćanske uljudbe. Ivo Babić je, uzimajući u obzir legendu da su Salonitanci napučili Aspalat/Split bježeći iz razorene Salone, iznio zanimljivu pretpostavku da je za graditelje zvonika splitske katedrale velik dio antičkih spolija imao ne samo utilitarnu, nego i simboličnu vrijednost.⁷⁹ Takvo što ne možemo znati, no ostaje činjenica da Salonitanci svojim

67 F. Bulić 1897, str. 3-4; CIL 3, 14263; J. Jeličić-Radonić 2007, str. 49-61.

68 CIL 3, 14827. O ovoj ari kao sekundarno iskorištenom materijalu za bedeme i fenomenu recikliranja spomenika u antičkoj Saloni v. S. Piplović 2005, str. 1-3.

69 J. Jeličić-Radonić 2006, str. 123-143; P. Faure 2008, str. 293-303.

70 J. Jeličić-Radonić 2009, str. 307-333. U radu se donose i ostali dijelovi monumentalne, najvjerojatnije hramske arhitekture koja je bila ugrađena u ovaj kanal (str. 308-313).

71 CIL 3, 8707.

72 L. Jelić 1897, str. 26-41.

73 O spolijima na Dobrome, v. N. Cambi 1990, str. 57-69; M. Barišić, V. Marinković 2011, str. 318-319.

74 O spolijima na Lučcu, v. Cambi 2007, str. 15-41.

75 O spolijima u Velom varošu, v. D. Demicheli 2016, str. 17-191.

76 Ova zanimljiva građevina, koja se još nazivala i Kuća Očenaša, imala je s vanjskih strana 12 ugrađenih epigrafskih spomenika (vjerojatno svi iz Salone), a u predvorju se nalazio pod sastavljen od nekoliko različitih dijelova antičkih mozaika uzetih iz gradske bazilike u Saloni. Kuća je srušena sedamdesetih godina prošloga stoljeća, a spoliji i mozaik pohranjeni su u Arheološkome muzeju u Splitu. Na ovim informacijama zahvaljujemo dr. sc. Vanji Kovačić. Zanimljiv opis ove kuće, kao i vranjičko-solinskog župnika don Ante Katića donesen je u T. Schiff 1997, str. 37-43.

77 A. Duplančić 2014, str. 332-334. U bilješkama se navode o kojim se točno natpisima radi.

78 A. Duplančić 2014, str. 335 i dalje.

79 I. Babić 2007, str. 166-167.

dolaskom nisu samo produžili tradiciju salonitanske Crkve nego su u tkivo novoga grada utkali ostatke salonitanske antičke baštine na kojoj i današnji Split počiva.

* * *

Svojom je različitom uporabom počasna baza za kip cara Karakale imala nekoliko života. Prvotno je nosila snažnu propagandnu poruku i svjedočila lojalnost Salonitana- ca prema caru, potom je bila posve lišena ovih obilježja i

svedena na dekorativne elemente postavljene visoko na treći kat zvonika splitske prvostolnice. Nakon što su njezini dijelovi izvađeni, postali su zasebni eksponati u muzeju, ali danas nisu više ni u istoj instituciji. Svaka od primjena nosi stanoviti pečat vremena i otkriva potrebe i praksu ondašnjega i sadašnjega društva te je kao takav ovaj spomenik iznimno važno svjedočanstvo odnosa prema antičkoj baštini. Smatramo da bi bilo korisno napraviti njegovu reintegraciju, kako bi se ulomci počasne baze za cara Karakalu mogli ponovno doživjeti kao dijelovi istog spomenika.

Izvori

- Aurel. Vict.* Sex. Aurelius Victor, *Liber de caesaribus. Praecedunt Origo gentis romanae et Liber de viris illustribus urbis Romae, subsequitur epitome de caesaribus*, ur. Franciscus Pichlmayr, Leipzig 1961.
- Dio Cass.* Cassius Dio, *Roman History in nine volumes*, ur. E. Cary, Cambridge 1954-1955.
- Herodianus* *Herodian of Antioch's History of the Roman Empire*, preveo Edward C. Echols, Berkeley and Los Angeles 1961.
- SHA *Scriptores historiae Augustae (Historia Augusta)*, prijevod i komentar D. Nečas Hraste, Zagreb 1994.

Kratice

- AE = L'Année épigraphique, Paris
- ARR = Arheološki radovi i rasprave, Zagreb
- BASD = Bulletino di archeologia e storia dalmata, Split
- CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
- ILLug = Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana
- KB = Kulturna baština, Split
- VAHD = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
- VAPD = Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Split
- VHAD = Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, Zagreb

Literatura

- I. Babić 2007 Ivo Babić, *Zapažanja o zvoniku splitske katedrale*, VAPD 100, Split 2007, 145-170.
- I. Babić 2009 Ivo Babić, *The tower of Split cathedral as a stone monument collection*, u: N. Cambi – J. Belamarić – T. Marasović (ur.), *Dioklecijan, tetraohija i Dioklecijanova palača, o 1700. obljetnici postojanja*, Split 2009, 181-196.
- M. Barišić – V. Marinković 2011 Marin Barišić – Vinka Marinković, *Fenomen antičkih spolija – problem zaštite i prezentacije*, KB 37, Split 2011, 318-337.
- I. Bojanovski 1972 Ivo Bojanovski, *Severiana Bosnensia*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne IX, Tuzla 1972, 37-51.
- F. Bulić 1897 Frane Bulić, *Iscrizioni inedite. Salona (Solin)*, BASD 20, Split 1897, 3-7.
- F. Bulić 1899 Frane Bulić, *Iscrizioni inedite. Salona (Solin)*, BASD 22, Split 1899, 202-210.
- F. Bulić 1905. Frane Bulić, *Cammeo rappresentante l'imperatore Caracalla*, BASD 28, Split 1905, 67.
- M. Buzov 2008 Marija Buzov, *Plautilla – sudbina jedne princeze*, Archaeologia Adriatica 2, Zadar 2008, 474-488.
- N. Cambi 1990 Nenad Cambi, *Studije o antičkim spomenicima u Splitu i okolici (II). Reljef u južnom zidu sv. Duha*, KB 20, Split 1990, 57-69.
- N. Cambi 1991 Nenad Cambi, *Antički portret u Hrvatskoj*, Zagreb 1991.
- N. Cambi 2005 Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005.
- N. Cambi 2007 Nenad Cambi, *Antička spolia na Lučcu. Spomenici ugrađeni u kuće Splita (V)*, ARR 15, Zagreb 2007, 15-41.
- D. Demicheli 2016 Dino Demicheli, *Inscriptiones Spalatenses ineditae 2: nadgrobnna ara Numerije Viktorine iz Velog varoša*, VAHD 109, Split 2016, 177-191.
- A. Duplančić 2011 Arsen Duplančić, *O splitskim zvoncima*, KB 37, Split 2011, 143-172.
- A. Duplančić 2014 Arsen Duplančić, *Reutilizacija antičkih sarkofaga i dvojica splitskih kanonika iz XV. i XVI. stoljeća*, VAPD 107, Split 2014, 331-365.
- A. Duplančić 2015 Arsen Duplančić, *Bilješka o reljefu s rimskom vojnom opremom iz Splita*, VAHD 108, Split 2015, 281-294.
- P. Faure 2008 Patrice Faure, *De Rome à Salone: T. Flavius Lucilius, cavalier de la garde impériale*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 165, Köln 2008, 293-303.
- H. Halfmann 1982 Helmut Halfmann, *Zwei syrische Verwandte des severischen Kaiserhauses*, Chiron 12, München 1982, 217-235.

- J. Jeličić-Radonić 2006 Jasna Jeličić-Radonić, *Ara Tita Flavija Lucilija iz Salone*, VAPD 99, Split 2006, 123-143.
- J. Jeličić-Radonić 2007 Jasna Jeličić-Radonić, *Natpis carice Faustine iz zvonika splitske katedrale*, VAPD 100, Split 2007, 49-61.
- J. Jeličić-Radonić 2009 Jasna Jeličić-Radonić, *Diocletian and the Salona Urbs orientalis*, u: N. Cambi – J. Belamarić – T. Marasović (ur.), *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača, o 1700. obljetnici postojanja*, Split 2009, 307-333.
- L. Jelić 1895 Luka Jelić, *Zvonik spljetske stolne crkve*, VHAD 1, Zagreb 1895, 29-95.
- L. Jelić 1897 Luka Jelić, *Crtice o najstarijoj povjesti Spljeta*, VHAD 2, Zagreb 1897, 26-41.
- D. Kečkemet 1955 Duško Kečkemet, *Figuralna skulptura romaničkog zvonika splitske katedrale*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955, 92-135.
- D. Kečkemet 1956 Duško Kečkemet, *Restauracija zvonika splitske katedrale*, Zbornik zaštite spomenika kulture VI-VII/1955-1956, Beograd 1956.
- D. Kienast 1990 Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt 1990.
- J.-M. Lassère 2005 Jean-Marie Lassère, *Manuel d'épigraphie romaine*, Paris 2005.
- J. Marasović et al. 1972 Jerko Marasović – Tomislav Marasović – Sheila McNally – John Wilkes, *Istraživanje jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače 1*, Urbs, Split 1972.
- A. Mastino 1981 Attilio Mastino, *Le titolature di Caracalla e Geta attraverso le iscrizioni (indici)*, Bologna 1981.
- I. Matijević 2016 Ivan Matijević, *Gaj Julije Avit Aleksijan, namjesnik rimske provincije Dalmacije*, Tusculum 9, Solin 2106, 69-82.
- Zs. Mráv 2007 Zsolt Mráv, *The statue base of Fulvia Plautilla from municipium Iasorum*, ARR 15, Zagreb 2007, 79-89.
- C. Patsch Carl Patsch, *Bericht über eine Reise in Bosnien*, Archäologisch-epigraphisch Mittheilungen aus Österreich-Ungarn XVI, Wien 1893, 75-93; 125-141.
- S. Piplović 2005 Stanko Piplović, *Recikliranje arhitektonskih i skulpturalnih elemenata u Saloni*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 47, Zadar 2005, 1-25.
- M. Sanader 2008 Mirjana Sanader, *Δωδεκάθεοι na jednom rimskom reljefu iz Splita?*, Archaeologia Adriatica 2, Zadar 2008, 367-377.
- T. Schiff 1997 Theodor Schiff, *Iz poluzaboravljene zemlje*, Split 1997.
- T. Turković – N. Maraković – I. Basić 2014 Tin Turković – Nikolina Maraković – Ivan Basić, *Consentium deorum dearumque: kolegijat bogova iz Arheološkog muzeja u Splitu*, Zagreb 2014.
- E. Varner 2004 Eric Varner, *Mutilation and transformation. Damnatio memoriae and Roman imperial portraiture*, Leiden – Boston 2004.

Summary

Dino Demicheli – Ana Demicheli

Honorary base for the emperor Caracalla from Salona – reuse, reassemble and rereading

Key words: bell tower of St. Duje, Salona, Split, Caracalla, epigraphy, honorary base, *damnatio memoriae*, *spolia*

The article describes an honorary base with an inscription for the statue of Emperor Caracalla (211-217), once embedded in third floor of the Romanesque bell tower of St. Duje (Domnio) cathedral in Split. In the 13th century, this base was sawn and transformed into architectonic-decorative elements of the bell tower, a console and a cornice-beam (both with inscription). For the building of the Romanesque bell tower many *spolia* from the Roman period were used whose provenance was the Diocletian's palace and the ruins of Salona. The most important epigraphic monuments found as *spolia* in this bell tower are the so-called *tabulae Dolabellae*, four inscribed panels containing the information on road building activity under the provincial governor Publius Cornelius Dolabella at the time of emperor Tiberius (fig. 1).

During the restoration of the bell tower at the end of the 19th century, parts of the Caracalla's base were extracted along with other stone material. Their appearance differ from each other so much (fig. 3a-d, 4a-d), that these parts were perceived as parts of two different inscriptions (fig. 2). These parts are kept today in two locations in Split (the left part is in the Garden of Archbishopric and the right part is in the Archaeological Museum). In the scholar literature they were published in 1897 and 1899 respectively, and then in 1902, in the third volume of *Corpus inscriptionum Latinarum* under the nos. 14243⁷ and 14684. During the reusing process of the Caracalla's base, some of the letters were chiseled off, but the restored text of both pieces reads (fig. 7, 8):

[Imp(eratori) Cae]sari / [M(arco) Aure]lio / Ant[onino P]io Aug(usto) / Felic[i Part(hico)]
maxi(mo) / Brit[an(nico) m]aximo / pont[if(ici) ma]ximo / patr[is patr]iae / co[(n)s(uli) III] / Res
pu[bli]ca / Saloni[ta]norum

Caracalla is mentioned as an emperor, so the lower limit for the date of this inscription is February 4th 211, when he entered the throne. Of the official titles that help in narrower determination of the time frame are the third consulate, which he held from the beginning of 208 to the beginning of 209, and two *cognomina ex virtute* (*Britannicus* and *Parthicus*). Inscribed title *consul III* means that the inscription should be dated no later than the end of 212, when Caracalla was appointed consul for the fourth time. Thus, the inscription can be dated from February 211 to December 212, but with the presumption that it was an honorary base for the statue set for the occasion of his entry into the throne, we could date this inscription in year 211. This opinion is supported by the information that the citizens of Salona (*res publica Salonitanorum*) set up this monument. According to the authors' opinion, Caracalla's name on this inscription in the antiquity suffered a *damnatio memoriae*, which might be a result of the endeavors of emperor Maximinus Thrax (235-238) who tried to erase the memory on Severi upon all the inscriptions pertaining to the members of that dynasty. There are circa thirty inscriptions in Dalmatia related to the imperial Severan family, which lasted from 193 to 235. Of these, there are six inscriptions directly related to Caracalla. Only two inscriptions from Salona are dedicated to Caracalla, but this one is the only thus far confirmed Salonitan epigraphic monument of the Severan dynasty which was exposed in a public space.

Salona was a metropolis of the province of Dalmatia, where the imperial cult had to be at the highest level. Despite the relatively small number of imperial inscriptions found there, there is no doubt that in the squares and in the imperial shrine inscriptions with statues for the members of the imperial families should have been placed. In this collection one can expect those dedicated to the members of the Severan family. Two portraits found in Salona attributed to Publia Fulvia Plautilla, Caracalla's wife, could refer to it. One can assume that for the purposes of the imperial cult and the recognition of legitimacy of the Severan dynasty in Salona in the first decade of the 3rd century, beside the statue of Plautilla, there were also the statues of Septimius Severus, Julia Domna, Caracalla and Geta, and even some other member of this family.

Translated: Dino Demicheli – Ana Demicheli

